

КАХЛЬОВІ ПЕЧІ В САДИБІ «ПОКОРЩИНА»

(1927 р.)

«Fecit quod potuī ferunt meliora potentes».

У літку 1927 року м. Козелець (на Чернігівщині) відвідала невеличка експедиція в складі Базілевича В. М., Вязьмітіної М. І., Зуммера В. М., Спаської Є. Ю.

Кожний мав своє завдання, свою тему.

Моїм завданням було – ознайомитися з тим, що залишилося от кахльових пічей у садибі «Покорщина», яку мати гетьмана Розумовського обстроювала і обживала¹ в ті часи, коли будували відомий Козелецький Собор (1752–1763 р.р.)².

Гостювали в цьому чудовому невеликому будиночку і цариця Лизавета, і цариця Катерина, коли ще була нареченою наслідника престолу³.

На початку ХХ ст. (до першої світової війни) відвідали й записали те, що побачили в Покорщині, два дослідника – С. Лукомський⁴ та К. Шероцький⁵.

Перший з них писав, що в цій гарній садибі, в цьому старосвітському будиночку, які належали на той час вже Лямсдорфам-Галаганам майоратно, ніхто не живе. Найстаріші, цікаві речі переховують десь у кам'яниці, але серед обстановки кімнат чимало на той час було ще чудових, переважно ампірних меблів та інших річей⁶. А з найдавніших, які залишилися ще у приміщенні, він згадує лише шпалери і кахльові печі, або, як він зве їх, «кафельные трубы»⁷.

Всі ці печі, пише він, – різноманітні, викладено їх кахлями ріжних малюнків «белых с голубым» (?). Всі печі дуже великі, з «лежанками», складними карнізами, з поясами «пузатых колонок». На одній з ілюстрацій до його статті бачимо кімнату з угловою кахльовою піччю в дійсності складеною з кафель білих, але, як ми перевірили, не «з голубим», а з зеленим, правда на цьому [слово написано нерозбірливо. – Упоряд.] через відчинені двері видно у сусідній кімнати другу – дійсно білу з синім⁸.

К. Шероцький, який те-ж на початку ХХ ст. на власні очі ще бачив всі печі, нарахував їх «до десятка»; переписав мало не всі сюжети кахоль і вважав, що **всі печі** напевно **місцевої роботи**, за винятком однієї – синьої – «саксонської», або «голанської», або «данцігської»⁹.

Обидва дослідника вважали, що усі печі і взагалі всі будівлі Покорщини – «типові для Лизаветиної доби».

1927 р., під час нашого перебування в Козельці, «Покорщина», вся садиба, справляла сумне вражіння. Про це докладно оповідала Т. А. Мішківська потім в своїй спец[іальній] доповіді «Істор[ія] садиби Покорщина»¹⁰ в тому ж семінарі, для якого і я роздивлялася ці печі¹¹.

¹ Зоря. 1891 р. Катерина Б. Про давню годину.

Горностаєв. «Мати останнього гетьмана», ст. 74, розд. II.

² На полях біля цього абзацу написано авторкою: «Поступово кому належало?». Під абзацем, навпроти попереднього цього запитання, написано: «На початку ХІХ ст. – Отто фон Гунн». – Прим. упоряд.

³ Архів князя Воронцова, кн. I, Москва, 1870 г., ст. 50–51.

Лист від цариці Катерини, стор. 419. «Cette maison du compt Rasoumoffski est charmante».

⁴ Лукомський С. «Несколько памятников архитектуры в Козельце». Старые годы 1912 г., кн. V, стр. 29–33 и далее.

Лук[омский] считает, что для гетмана Разум[овского] Растр[елли] сделал исключ[ение] и приложил руку к постройкам в Козельце. Лук. Дворец был [нерозбірливо. – Упоряд.] города, где венчали, сгорел, вернее [нерозбірливо. – Упоряд.] великолепный Козелецкий собор строился за проектом Растрелли.

Фото: стена, покр[ытая] [п]ар. обоями, и углов[ая] каф[ельная] печь.

⁵ Шероцкий К. Художественное убранство украинского дома в прошлом и настоящем. Киев, 1914 г., стр.

⁶ Над рядком вставка: «в этом малозаметном домике». – Прим. упоряд.

⁷ Далі вставка: «Лукомский, “построен для сестры гетмана [нерозбірливо, але думаємо – Розумовського. – Упоряд.]”». – Прим. упоряд.

⁸ Лукомський С. Несколько памятников архитектуры в Козельце. Старые годы 1912 г., кн. V, стр. 29, 33 и др.

⁹ Шероцкий К. тамо-ж.

¹⁰ Над рядком, до якого належить ця зноска, написано: «Сноска. На жаль, не знаю, чи збереглися її материя[ли]». – Прим. упоряд.

¹¹ У цієї, лівій од входу частині будинку, як нам потім сказали, розмістилася сільсько-господарська школа, яку на літо було замкнено.

Що до моєї вузької теми, то до того часу, як печі бачили Шероцький та Лукомський (до війни 1914 г.), то і кахльові печі в цьому панському будинкові зазнали сумних змін. Заглядаючи по вікнах, коли ми вперше прийшли до цього будинку – будинок стояв накріпко запертий, – так у лівій од входу частині ми побачили печі лише з простої цегли і жодної кахльової. Куди поділися вони?

У правій од входу частині будинку пічей залишилося лише сім. Проте такими, які цілком зберігли свій первісний вигляд, безсумніву з XVIII ст., і стоять напевно на своєму старому місці, можна вважати лише дві – ті самі, що їх сфотографував Лукомський, – «зелена» і «синя»¹². Дві печі з кафель (XIX ст.) білих з синею квіткою, цілі, але коли саме їх тут поставлено і замість яких, що стояли тут з XVIII ст. в цієї великій кімнаті – напевно вітальні, – не відомо. П'ята теж біла з малиново-брунатним малюнком – в дальній кімнаті зберігла лише один свій бік з цих кахоль без сумніву XVIII ст., другий бік у неї складено було хоч з чисто білих, хоч з білих з синею обводочкою. А шосту і сьому в дальшій кімнаті складено взагалі з різноманітних кахоль з різних пічей і вмазано і ці всі кахлі в стінки в рівень з ними.

Певна річ, ми не могли довідатися точно, ні скільки саме, ні де саме, ни за яким планом були збудовані всі печі з початку XVIII ст., до того, як траплялися всі ці зміни на протязі півтори сотні років, проте, без сумніву, і більше їх було, і свій первісний вигляд більша частина мали інший. Ясно і те, що після всіх перебудов в різні часи всі кахлі з пічей усієї лівої частини будинку і частина кахоль з пічей правої половини зникли без сліду, і вже мало їх зберіглося до сьогодні^{13, 14}.

Також є окремі кахлі – цілком аналогічні до Покорщан[ських] і так паспортизовані – і в Остерському Музеєві, і в Київському Всеукраїнському, і у приватних осіб. Очевидячки дійсно були такі кахльові печі і в решті кімнат цього будинку.

Тепер говоритиму за кожну піч окремо з тих, які я мала змогу роздивитися за два ранкі. VIII 1927 р.

У **першій** великій кімнаті було **дві** однакові **углові** п'ятикутні в плані печі. (Фото В. М. Базилевича.) Складено їх з заводських, типових для XIX ст. білих кахоль з звичайним синім малюнком: три квіточки в ампірній вазі; розмір кахлі звичайний 18,5 × 22 см¹⁵. Мал. [1].

Це – високі печі; приблизно на 1/3 височини від підлоги, нижня частина трохи ширша і відділена від верхньої вузьким карнизиком і валіком, а в горі – те-ж простенькій карниз з валіком. Обидві ці печі зовсім цілі, бракує їм лише душників та дверець.

Кахоль з таким малюнком зустрічається багато не лише по всій Чернігівщині в панських будинках, а і по всій Україні, і в Росії. Між іншим, з дуже подібних кахоль, тако ж безсумніву заводських, зроблено печі в кімнатах Софієвського та Флоровського подвір'я, в приміщеннях, де поруч з їми є і такі печі, що їх складено з типово Межигірських кахоль¹⁶.

Трудно сказати, на якому саме заводі – місцевому чи не місцевому – робили ці кахлі з квітами, що виходять з вази, проте ледве що б на козелецькому, як гадає Шероцький, бо за такий завод у Козельці ні [слово для вставки надписане нерозбірливо. – Упоряд.] відомостей, ні спогадів нема, да і за глини, придатної до кахльового виробництва, те ж нічого не відомо.

Про стан цих двох пічей можна сказати, що вони напевно цілком зберігли свій первісний вигляд типових для першої половини XIX ст. пічей, коли очевидячки їх тут і було поставлено за місто старих.

¹² Після цього речення олівцем написана вставка: «1) кімната за планом». – Прим. упоряд.

¹³ Є відомості за дві цілі печі, вивезені з Покорщини, – одну в кінці XIX в. придбав Лебединцев (див. Київська Старина ?), і яка нарешті попала до Всеукраїнського Історичного Музею і зереєстрована як «Покорщанська», а другою, за чутками і козелецькими, і київськими, прикрасив свій будинок якийсь «профессор».

¹⁴ Далі був дописаний текст простим олівцем, де нам вдалося розібрати, начебто, прізвище – Павлуцький, – поверх якого виправлено червоним олівцем: «Можливо пр. Павл., яка» – далі був текст синім олівцем, поверх якого виправлено фіолетовим чорнилом: «У якого мені довелося побачити дуже подібну». – Прим. упоряд.

¹⁵ У Остерському музеєві така кахля записана, як «Покорщанська».

¹⁶ Зелене дерево посеред білого поля, в блакитному обрамленні.

1. Орнамент кахлі

2. Орнамент кахлі «Брунатної» печі. У кімната. Покорщина. Мал. А. А. Сакс

3. Подібні сюжети були на кахлях Покорщини

4. Керамічні кахлі з побутовими сценами. Початок XVIII ст. Листівка

У другій II, наріжній кімнаті лише одна, але ж углова піч¹⁷. Складено її з різно-сюжетних, але композиційно-однакових кахоль: на всіх кахлях фігури людей згруповані посередині під всюди однаковим великим деревом з п'ятью грибоподібними купами листя; по його боках (дерева) – два пагорки, на яких, хоч на обох, хоч на одному, – яки-сь будівлі.

По кутах печі кахлі скріплено мідними розетками (42 шт.). Приблизно на $\frac{1}{3}$ від підлоги – нижню, ширшу частину печі, відділяло від верхньої, вузкої частини аж 6 рядів невеликих, різних «карнизних» кахоль та валиків. На вузьких карнизних кахлях всюди невеличкі, майже однакові архітектурні сюжети, на валиках зіркоподібні квіти.

Загальне вражіння від печі – що вона зелена, бо хоч контури усіх малюнків, як звичайно в сюжетних кахлях, зроблено тонкими рисами, коричнево-малиновим кольором, всі постаті, пагорки, земля, будівлі, дерева – зелені. (Чому Лукомському усі покорщанські печі здавалися синіми – незрозуміло.) Багато сюжетів-малюнків, намальованих на цих кахлях, перераховані у Шероцького.

Загальна сохрانیсть цієї печі, порівнюючи з іншими, – добра, навіть дверця цілі, бракує лише декількох кахоль, а зберіглося до 500¹⁸.

З певністю можна сказати, що цю піч ледве чи коли перекладали, да і окремі кахлі її і скріплено мідяними розетками, які бачили лише на пічах XVIII ст. Доказом цього може бути: і те – точне повторення де-яких сюжетів на різних кахлях, і те що – де-які кахлі перерізані повздож і тим порушено композицію малюнку, і те що – російські печі з подібними малюнками на кахлях в своєму первісному вигляді часто мають складніший план, загальну композицію – якісь на них виступи, коллонки, лежанки, а ця – простіша¹⁹.

¹⁷ Розмір головних кахоль $17\frac{1}{2} \times 22$ см.

¹⁸ Були перераховані й перенумеровані всі 500 кахоль, записані усі сюжети – [далі слова «не збереглися, на жаль» було закреслено, а зверху надписано червоним олівцем «це Линко». – Упоряд.].

¹⁹ А. Салтиков. Русское народное искусство. Мал. № 160. Изразец печной с сюжетной росписью. Вторая половина XVIII в.

Далі за планом будинку, у сусідній **третій** кімнаті, ліворуч від дверей з темної (IV) кімнати, стоїть **синя** піч, що без сумніву краще за всіх зберігла свій первісний вигляд і складний план. (Фотографія В. Базилевича і у статті Лукомського мал.²⁰) Це – гарна трьохярусна піч з пишним, складним верхнім та середнім карнизми, лежанкою і арочками у нижній частині. У плані вона прямокутня. Нижній, найширший, невисокий ярус виступає вузкою стороною прямокутника невисокою лежаночкою завширшки в 2 кахлі і спирається на невеликі півциркульні арочки; у верхній частині цей ярус складено з декількох рядків невеликих карнизних та валикових кахоль. Другий та третій ярус, яких складено на перший погляд з дуже однакових кахоль²¹, переділено одним рядом кахоль іншого формату – довгастих і більших розмірів²², перед якими поставлено один ряд опуклих колонок, що верхньою та нижньою своїми частинами дотикаються до карнизів, які трохи виступають і з другого, і з третього ярусів.

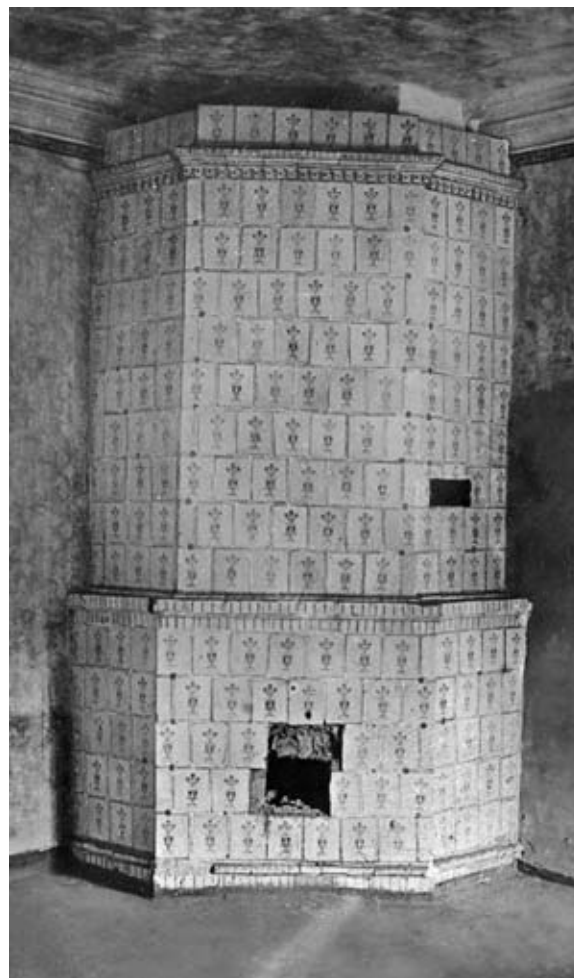
Над третім ярусом – один ряд невеликих карнизних кахоль, а далі дуже складний і нарядний верх, що по довжині прямокутника (за планом печі) має дві великі півциркульні арки, які закінчені дрібними зубцями, а по ширині печі – 1½ такі-ж самі арки з зубцями. Складна форма цієї печі, що зберіглася майже повністю, [є] порукою за те, що вона стоїть і на тому самому місці, і така, як її було поставлено²³.

Наявність точно таких кахоль обох розмірів, зареєстрованих як «покорщанських» у Остерському Музеєві, у де-кого з приватних осіб, а тако-ж вмазаних в рівень з стінкою разом з іншими в сусідній кімнаті – свідчить за те, що в Покорщині, без сумніву, була принаймні ще одна, хоч така сама, хоч дуже подібна стара піч, можливо у відповідній кімнаті лівого крила будинку.

Загальне враження від цієї печі дійсно, що вона – синя, бо біле тло малюнків мало кідається в вічі, а їх вміщено в густо синє коло. Синій колір на усій печі міниться від дуже темно-синього до темно-блакитного.

У кладці цієї печі звертає на себе увагу те, що у другому ярусі цілі кахлі поставлено у 4 ряди по 10 кахоль прямокутника і 7 по короткій так, що шов проміж двох кахоль одного ряду приходиться над серединою кахлі дальшого ряду. (Див. листівку.) А третій ярус складено інакше: те ж 4 ряди кахоль, але 9 по довжині прямокутника і 6 по короткому боку.

Росписані вони так: по середині, по вертикалі кожної кахлі наче-то шов двох кахоль – се-б-то і праворуч, і ліворуч від нього розміщено по ½ кола кахльового обрамлення з ½ композиції якої-сь сцени, друга половина цієї сцени мусить бути на сусідній

5. Піч у кутку кімнати. Покорщина. 12.VII.27. Фото В. М. Базилевича

²⁰ Де кількох колонок, як і де яких кахоль лежанки, бракує.

²¹ Розмір кахоль 16,5 × 20 см.

²² Розмір кахоль 31 × 16 см.

²³ Опубліковано цю усю піч в роботі Шероцького, і частину на листівці вид. «Друкар», а тако-ж на вище згаданій фотографії у Лукомського, стр. 31.

кахлі. Зроблено так малюнки не випадково, без сумніву, цілком свідомо на **всіх** кахлях третього ярусу. Які думки та чи композиційні, чи технічні вимоги керували тут майстрами? Може, скорочення ширини та довжини прямокутника третього ярусу іменно на одну кахлю вимагало цього? Таке розміщення малюнків на кахлях, без сумніву, ускладняло розписування їх. А такий засіб складання кахоль за певним планом дає доказ існування яких-ось трафаретів для певних сюжетів, щоб вони завжди добре склалися в цілу картину з 2-х різних половин.

Кут печі у другому і третьому ярусі тако ж нібито і зрізаний, і тако-ж скріплений мідними розетками.

З-за широкого густо-синього обрамлення на перший погляд здається, що всі кахлі мають однаковий малюнок, і лише розглядаючи уважно кожну окремо, розумієш, що таке перше враження хибне, і в середині кожного густо-синього кола вміщено різні те-ж синім намальовані різні хоч і якісь дуже подібні картинки: людські постаті під деревами, біля річок, будівель, вітряків, човнів і т. ін.

Шероцький в сюжетах цих малюнків прочитав історію з'явлення якої-сь дивовіжної рослини з округлим корінням – чи не картоплі, нажаль, у Т. Мішківської зроблено запис усіх сюжетів «зеленої» (з II кімн[ати]) і «брунатної» (з V кімн[ати]) і нема «синьої». Я не мала, на-жаль, змоги ще раз перевірити це твердження уважно, розглянувши кожний сюжет окремо.

На невеликих карнизних кахлях, виображено, як і на попередній печі, переважно архітектурні сюжети, на валіках – квіти; на високих кахлях, що містяться за колонками, – пейзажі і людські постаті, подібні до кахоль з другого і третього ярусу; різниця полягає лише в тому, що їх вписано не в коло, а в овал. Цек на цієї печі дрібніший, ніж на всіх інших.

Шероцький вважає лише цю одну піч за закордонну, бо точно така (за визначенням Лукомського) була у Вишневі, а потім перейшла до Краковського Музею. У Києві з таких самих кахоль є піч в будинку проф. Павлуцького, про яку говорено, що її придбано в Польщі в якому-сь замку. Між іншим, уламки таких кахоль знаходили під час розкопів і в садибі Трубецького, і коло Софії; окремі кахлі зустрічаються на всій Україні і Польщі, і тому що вони розмірами і малюнками грубійші за безсумніву закордонні голанські (які доводилося бачити і у Ленінградських Музеях, і у Б. К. Жука в Києві), припустимо, що їх робили десь біля Польщі, може у Гданську, бо, за польськими відомостями, такі сині кахлі у Польщі звалися Гданськими, тому що іменно там виробляли їх багато, наслідуючи голанським зразкам.

Це припущення, на жаль, не перевірено докладніше, бо писаних чи друкованих відомостей про експорт такого товару на Україну з самого Данцігу мені не пощастило бачити²⁴.

У **четвертій** темній кімнаті, де на стінах ще зберіглися шмаття шпалерів, є піч, кахлі якої вмазано в стінку врівень з нею. Вони чотирьох гатунків, всі сині²⁵. Перший гатунок – зовсім як на попередній печі: пейзаж з людьми у синьому колі; другий – те-ж як на попередній – пейзаж з людьми, лише у овалі; третій – розміром і кольором як на першому гатункові, але іншої композиції – нема округлого обрамлення, а з під барочного намету з короною угорі висить коло з папугою, під ним людська постать; четвертого гатунку – кольор і композиція як на цьому, а розмір як на другому – висока (31 × 16 см)²⁶.

Ці два останні гатунки стверджують, що крім другої «синьої», цілком подібної до печі з третьої кімнати, де малюнки вписано в кола та овали, була ще й третя синя такого ж плану, але з кахоль ще інтенсивніше синіх; виображено на їх переважно поодинокі людські постаті, тло заспіль залито синім кольором, а на постатях людських, на деталях – різних річах, на наметах, різних орнаментальних деталях – тло кахлі ледве біліє скрізь заштриховані синіми рисками площі.

²⁴ На полі біля цього речення написано: «Салтиков?». – Прим. упоряд.

²⁵ Над реченням надписано: «розписані», друге слово нерозбірливо. – Прим. упоряд.

²⁶ Після цього речення (унизу сторінки) написано: «Див. мал.». – Прим. упоряд.

Подібні до цих кахоль в уламках і цілі доводилося бачити і з роскопів у Києві в садибі Трубецького, і коло св. Софії. Походження цих кахоль з таким самим правом можна вважати «закордонними», як і на попередній «синій» печі.

У п'ятій невеликій кімнаті міститься піч, в плані прямокутня, яку, на жаль, неможна було сфотографувати. На жаль, також її складено лише по довгшій стороні прямокутника з 260 сюжетних, дуже гарних кахоль тонкого малюнку однаково малиново-брунатного кольору²⁷. А вужча сторона прямокутника також вся з однакових кахоль, безсумніву ХІХ ст., з синьою узорною рамкою, а в середині зовсім білих²⁸.

Розміром вона така-ж велика, як зелена піч з другої кімнати, трьохярусна на подвійних арочках і колонах. За рядом невеликих карнизних і валікових кахоль починається другий ярус, що займає приблизно $\frac{1}{3}$ усієї височини і од другого відділений тако ж вузьким пояском карнизних та валікових кахоль²⁹.

Третій ярус закінчений невеликим карнизом, над яким розміщено кахльові пальметки. Тут, як і у попередніх, кахлі прикріплені мідяними розетками.

У другому ярусі збереглося що-сь з 20 сюжетних кахоль, у третьому що-сь з 60 – по широкому боку печі, а по вузькому, як вже сказано, всі однакові – білі із синьою обводкою. Без сумніву, колись уся ця піч була з сюжетних кахоль малиново-брунатного кольору, бо і в Остерському Музеєві є вони, і у приватних осіб доводилося їх бачити. Малиново-брунатна марганцова сюжетна роспись на білому тлі кахоль вписана в пишне барочне обрамлення: під гірляндами з квіт та садовини одна-дві-три людські постаті, намальовано тонкими рисами, певною рукою. Пейзаж обмежений 1-2 деревами, архітектурних сюжетів менше, ніж на попередніх. Головну увагу приділено людським постатям. Сюжети – різноманітні, здебільше біблейські, але досить і побутових, митологічних, іноді цілком подібні до сюжетів з попередніх кімнат. Всі людські постаті в якому-сь класичному, якомусь умовному одягу.

У Шероцького записано більшість сюжетів, дано низку аналогій до різних гравюр, ілюстрацій з старих книжок. Цілком погоджуючися з їм що до датування цих трьох пічей, «зеленої», «синьої» та «брунатної», першою половиною ХVІІІ ст., трудно погодитися що до походження їх. Він певен, що зроблено їх на Україні, навіть у самому Козельці, перераховує навіть кахлі з «місцевими сюжетами». Можливо, що які-сь печі з місцевими сюжетами і були, а після того, як він бачив їх, – зникли. В цьому – 1927 р. – ми не бачили жодної кахлі, на якій було-б виображено хоч на одній кахлі людей в місцевому убранні, з «широкими фізіономіями, в париках, робро[н]ах, кафтанах»³⁰.

Лише одна сюжетна кахля з цієї «брунатної» печі да і то лише змістом і композицією, а не виконанням, нагадує відомий портрет Паліїхи з трьома дітьми, а всі персонажі на всіх кахлях в цілком умовному, якому-сь біблейському одягові. А ні казаків, а ні панночок у плахтах, скільки ми не придивлялися – не бачили. Можливо, що ціла така піч була тут, і що іменно її придбав у Козельці і описав у «Київській Старині» Лебединцев³¹, тепер вона переходується у Київському Історичному Музеєві ім. Шевченка. Навпаки, на кахлях цієї печі, як вже сказано, здебільшого біблейські сюжети: «Мідний змії», «Даніїл во рву львиному», «Давид і Голіаф» та які-сь мітологічні.

Зроблено ж ці кахлі з гарної, світлої глини, якої нема в околицях Покорщини. Як-що печі ці і Української роботи, то хоч з північно-чернігівських заводів, хоч з Межигірського і ледве чи з Південно Чернігівських. Да і взагалі, на Чернігівщині хоч і кахльових заводів було немало, і пічей цілих багато, а окремих кахоль по різних місцях ще більше, – таких кахоль, як ці з Покорщанських печей, з такими складними планами і сюжетами росписі – майже не доводилося бачити. Крім того, малюнки на всіх цих трьох пічах зроблено тоненьким пензлем, а ніяк не різком, як вважає Шероцький³². Да і кахльови заводи на Чернігівщині виникали пізніше, ніж у Росії: Гжелі, Ярославлі, Володимірі,

²⁷ Кресленник М. Вязьмитиної, запис сюжетів Т. Мішківської.

²⁸ Запис сюжетів Т. А. Мішківської.

²⁹ Мал[юнок].

³⁰ Шероцький К., тамо ж, стор. 108.

³¹ Спаська С. Кахлі Чернігівщини. Попереднє звітлення. «Український Музей», т. І.

³² Широцький К. Тамо ж, стор. 110.

Муромі, Суздалі та др.³³ – там печі з подібними складними планами та малюнками виготовлялися з середини XVIII ст.

Оскільки мені добре відомо, що сюжетні кахлі на Чернігівщині, як в Галичині і на Полтавщині, гончари малювали переважно ріжками, а заводи виготовляли переважно з квітами, вазами, пензлями. Цілком певно, що печі і малиново-брунатну, і з V кімнати, і зелену з II зроблено було як-що не на одному заводі, то за однаковими трафаретними малюнками, бо чимало однакових людських постатів вставлено лише в різне обрамлення і різно розкольоровано.

Синя піч з III кімнати з цима двома (з III та V кімн[ати]) має мало спільного і в сюжетах, і в композиції окремих кахоль, і в загальному плані та оформленні. Проте і спільне у всіх (арочки та колонки³⁴ нижнього ярусу), карнизні та валікові кафлі і скриплення кахоль біля кутів – за допомогою мідяних розеток, тако-ж відсутність гострих кутів в поземному розрізі.

Як що за Шероцьким та Лукомським припускати походження синьої печі з закордону, з такою-ж певністю, на підставі цих суто конструктивних рис доводиться і ці дві «зелену» та «малиново-брунатну» виводити тако-ж з-за кордону. Про-те сказати з певністю, як мені зараз здається, чи не Гданські або Російські вони не можу, не маючи под руками порівняльних матеріалів. Одне певно – до типово Чернігівських вони не подібні.

Залишається остання **сьома** піч у сусідній кімнаті, де кахлі як у IV кімнаті вміщені в рівень з стінкою. Тут кахлі двох гатунків – перші, як на вузчому боці на печі у VI кімнаті, білі з синьою обводкою і незамальованою серединою, і де-кілько кахоль зовсім відмінних від усіх згаданих – на жовтоватому тлі невеличкі блакитні лілеї, штук по 50 на кожній кахлі, вилиті дійсно з гончарського ріжка. Перші, з світлої глини, – заводські, другі, з червоної глини, – гончарські, Чернігівські, бо доводилося такі бачити і по інших місцевостях, і в Остерському Музеєві, і у приватніх осіб. Можна думати, що в XIX ст. в Покорщині з'явилися вже такі печі – і гончарські, замість заводських.

За короткий час, що були в Козельці, я не встигла зробити а ні більш докладного опису пічей, ні більш уважних спостережень. Але всі ці печі, зокрема «зелена», «синя» і «брунатно-малинова», заслуговують на детальніший дослід, який варто зробити, а це своє повідомлення я вважаю лише за попереднє і поверхове. Варто, що б дослід був зроблений і детальніше, і ґрунтовніше³⁵, доки ці печі всі ще стоять на своїх місцях.

Доповідь в Н. Д. Катедрі Мистецтвознавства АН УССР
в семінарі Ф. Л. Эрнста 13/I 1928 р.

Підготувала до друку Світлана Стефанович

³³ Салтыков.

³⁴ Над словами «арочки та колонки» стоять два знаки запитання, а також один навпроти – на полі. – *Прим. упоряд.*

³⁵ Як стало мені відомо пізніше, роботу цю мала намір виконати Т. А. Мішківська, але вона вмерла, а чи зберіглися її матеріали, крім тих, що випадково попали до мене (запис сюжетів), – не знаю.